

Esztergomi kódexsorozataink új Graduale Strigoniense-töredékek fényében*

Gilányi Gabriella

(Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet)

Korunk gregoriánkutatója megilletődött csodálattal tekint a régi nagy liturgikus kódexkatalógusokra, amelyek egykoron a gregorián ének hazai forrásairól elsőként hírt adtak. A nagyszabású kötetek összeállításához kapcsolódó kutatómunka kivitelezhetetlennek tűnik, elképzelni is nehéz, hogyan lehetett ennyi forrást – minden forrást – összegyűjteni. Legfőképp azonban az a több tudományterületre kiterjedő, univerzális szakértelem lenyűgöző, amellyel e munkák szerzői (a teljesség igénye nélkül Radó Polikárp, Szigeti Kilián, Mezey László, Szendrei Janka) magabiztosan irányt mutattak a feltárt gregorián forrásokról való gondolkodásban. Ma már nyilvánvaló, hogy e forráskatalógusok célja nem is volt más, mint elindítani a forrásokról való gondolkodást. E nagy feltáró munkák csak a nyomvonalakat jelölték ki, kinyitva a kaput a medievisztika különféle diszciplínákhoz tartozó részvizsgálatai előtt, amelyek aztán lépésről lépésre világították meg egy-egy forrás történetét, s formálták többé-kevésbé összefüggő képpé a középkori gregorián zenekultúráról szóló szórványos adatokat.

A katalógusok közül Szendrei Janka magyar hangjelzett liturgikus forrásokat regisztráló műve különösen lenyűgöző, és ma is „mindennapi betevőnk” az azt kiegészítő, nagy ívű notációtörténettel együtt. Szendrei Janka e két munkájában azon túl, hogy a feltárt gregorián források körét jelentősen kibővítette – további, mélyebb rétegekkel gazdagítva az egyes forrásokhoz kapcsolódó tudást –, arra is törekedett, hogy tapintatosan kiigazítsa az elődök korábbi munkáinak pontatlanságait. E gondosan mérlegelő, új szempontokat felvető zenetörténeti attitűd min-

* A szöveg előadásként hangzott el a Szendrei Janka születésnapja tiszteletére rendezett Resonemus pariter című konferencián, a BTK Zenetudományi Intézet Bartók Termében, 2018. november 15-én.

tául szolgál ma is, hiszen még sok a feladatunk: a hazai gregorián forrásanyag feltárása egyenetlen, a források köre évről évre gyarapszik, elsősorban lappangó kódextöredékek felszínre kerülése révén.

A gregorián kódexek feltárásának és feltárulásának lépcsőit szemléletesen illusztrálja az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár két csonka, 15. századi pergamen Antifonáléja nyomán kialakult, évtizedek óta tartó tudományos diskurzus, amelyet érdekfeszítő végigkövetni. Már a kötetek aktuális eredményeket tükröző szakirodalombeli megnevezései is változatosak. A Pálóczi antifonálék, az I. és II. Esztergomi Antifonále nevek mellett a gregoriánkutatásban az Str I/3/I és I/3/2 rövidítések tűnnek fel, amelyek nyilván a Radó Polikárpnál látható Ms. I. 3 jelzetet próbálták differenciálni, hogy a kódexek összetartozó kötetek. Nem tudni, hogy Radó miért nem vette át a ma is aktuális jelzeteket, amelyeket Kovách Zoltán könyvtárigazgató 1964-től leírt katalóguscéduláin már feltüntet. A nevezetes MS. I. 3 jelzet valójában négy kódexet takar. Ebből a Temporale tartalmú antifonálét a d betű jelöli, míg a kettes számúként emlegetett főként Sanctorable tartalmú kötetet a c, a továbbiakban én is így, d és c antifonálékként hivatkozom majd rájuk.

A kóruskönyvekről először Radó Polikárp készített átfogó, tudományos igényű leírást 1941-ben *Az esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratái* című munkájában, ahol feltételesen (elsősorban a scriptura jellemzői alapján) összetartozó kötetekként ír a két kódexről, és hungaricumként határozza meg őket. Bátorabb következtetést nem von le, hisz felismeri, hogy Szent Adalbert a mai c kódexben megjelenő kitüntetett tiszteletéből nem feltétlenül következik az egykori esztergomi székesegyházi származás és használat. Berkovics Ilona 1965-ben tényként ír a könyvek összetartozásáról, és a székesegyházi rendeltetést is evidenciaként kezeli, továbbá a díszes c-kötet valamint a szakirodalomban Pálóczi Missaleként ismert forrás iníciáléinak általa vélt párhuzamos megoldásai nyomán Pálóczi György érsek korára (az 1420-as -30-as évekre) datálja a kóruskönyveket. Berkovics Ilona megállapításait vette át Kovách Zoltán is, aki az imént bemutatott 1964-es katalóguscédulán a Pálóczi-antifonálék nevet tünteti fel. Radó Polikárp 1973-as forrásjegyzékében megerősíti korábbi saját állításait: az antifonálékban látható scriptura azonos kéz műve, a kódexek összetartozhatnak, ugyanakkor a proveniencia kérdése nyitott. A zenei paleográfiai vizsgálatból kiinduló Szendrei Janka fontos eredményre jut bő egy évtizeddel később: a két kódex zenei notációjának alapvető különbségeire hívja fel a figyelmet. A c forrás neumakészletében cseh elemeket regisztrál, cseh szerkezetű, pes + punctumból álló scandicust fedez fel, és a cseh notációban alkalmazott kvadrát custost a sorok végén. A c-vel szemben a d kódexet viszont szorosán a magyar notációs iskolához köti, az

iménti cseh elemek helyett a magyar-metzigót íráshagyományban jellemző neumákra, pl. a két részre tagolt scandicusokra vagy a rombuszból formált gót custosokra hivatkozva.

A notációk eltérő elemei alapján Szendrei Janka a karkönyvek különállósága és a Pálóczi koránál 30–40 évvel későbbi datálás mellett érvel, ugyanakkor liturgiai vizsgálata a d és c kódexnél is az esztergomi rítushoz tartozást erősíti meg. Szendrei Janka mellett Körmeny Kinga és Török Gyöngyi kodikológiai, könyvtörténeti és művészettörténeti vizsgálatai is egyöntetűen cáfolták a kötetek összetartozását, a Pálóczi-féle kapcsolatot és datálást.

A kódexek utótörténetének feltárásában jelentős fordulatot Körmeny Kinga vizsgálatai hoztak, aki új forrásanyagot, az egykori Knauz hagyaték d antifonáléhoz tartozó kódextöredékeit is bevonta a kutatásba. Az Egyetemi Könyvtár Kézirattárából és az MTA Könyvtárából összesen nyolc fragmentum került elő. Ezzel párhuzamosan haladt az esztergomi fő korpusz vizsgálata. A d-kódex bejegyzései, Radossény Márton esztergomi kanonok neve a corpus végén és az 1632-es dátum, a nagyszombati Főszékesegyházi Könyvtár könyvtárosának, Palkovich Györgynek 1804-es állományba vételi bejegyzése, illetve a fragmentumokból nyerhető adatok nyomán Körmeny Kinga azt állapította meg, hogy a d kódex utóélete Nagyszombathoz kötődik, ahol sorsa összeforrt a c kódexével. A kóruskönyvek a nagyszombati Szent Miklós templomban lehettek használatban, amely a török elől menekülő egyházi központ Nagyszombatba költözése után, tehát 1543-tól az esztergomi rendtartomány székesegyházaként működött. A könyveket ugyanott vághatták szét, és használták fel borítónak.

A kódexek keletkezési körülményei azonban ismeretlenek továbbra is, bár a szakirodalom az esztergomi egyházmegye északnyugati részét tartja a legvalószínűbb eredeti provenienciának, csak annyit tudható biztosan, hogy 1543, az érseki székhely költözése és 1630, a Tridenti rítus magyarországi bevezetése közötti időszakban valamikor nagy becsben tartott kincsekként őrizhették az antifonálékat Nagyszombatban, ahol a liturgikus felhasználásra bejegyzés, javítás, megerősítés utal a könyvekben. A töredékekből kiindulva antifonále-sorozatról lehetett szó, pontosabban – a kétféle notáció alapján – két sorozatról.

A kutatás talán meg is állapodott volna ezen a ponton, de a 2010-es években újabb források bukkantak elő. Eva Veselovská Nagyszombatban fedezett fel egy töredéket a kottázásában cseh színezetű c antifonáléból, és emellett a c antifonále különleges notációját regisztrálta 3 graduáléból származó töredéken, amelyet Nagyszombat és a tőle 25 km-re nyugatra fekvő Modor Állami Levéltárában talált a 17. századi nagyszombati városi magisztrátus hátralékokat nyilván tartó számadáskönyvein. A graduále-töredékeken feltehetően ugyanattól a kéztől származnak a szövegek, a zenei notáció összképe és a részelemek analógiái az összetartozást és a c-kódexszel való kapcsolatot valószínűsítik. Ennek nem mond ellent, hogy a fragmentumokon rombusz

alakú custos szerepel, és nem a c antifonále kvadrát formája, hiszen ezt a gótikus custost a csehes színezetű c antifonále bizonyos lapjain is regisztrálhatjuk.

Minden egybevetve, rendelkezésére áll a c antifonále Esztergomban őrzött, őszi Sanctoralét és nyári-őszi temporálét tartalmazó fő corpora, illetve az Eva V. által felfedezett commune-tartalmú nagyszombati fragmentum a c kódex csonka végződése utáni részből. A graduáléból az Eva Veselovska által megtalált és publikált három töredék ismert. Két Temporale-fragmentum per annum vasárnapokról, és egy ordináriumot tartalmazó föliódarab.

A hazai hangjelzéhagyományhoz közelebb álló d antifonále esetében egyrészt a csonka esztergomi fő korpusz maradt fenn, amely karácsonytól húsvétig tartó temporale, másrészt a Körmendy Kinga által azonosított fragmentumok. E töredékeken az adventi és karácsonyi zsolozsmák részletei, egy-egy vízkereszti és hetvenedvasárnapot tartalmazó fölió szerepel, illetve két fölió a Sanctorale parsból, a Gyümölcsoltó Boldogasszony-zsolozsmából, illetve a Szűzek közös zsolozsmaanyagából. A cseh notációs mintákat követő c kódexszel szemben a d antifonáléhoz, amely a metzi-német-magyar gótikus keveréknotáció professzionális díszítés-változatának talán legelső forrása, Graduale-párt nem társított a szakirodalom.

A Régi Zenetörténeti Osztály digitalizált forrásgyűjteményében az elmúlt időszakban hatalmas fragmentum-anyagot tekintettünk át a zenei notáció szemszögéből, s e páratlanul izgalmas felfedezőmunka során több összeillő középkori hangjelzett töredék egybekapcsolására nyílt mód. Itt tűntek fel azok a graduále-töredékek is, amelyeknek írásképe a d antifonáléból volt ismerős, s felvetette a források kapcsolódásának lehetőségét. A kirakós első darabja ennél jóval korábban került elénk: a legtöbbit forgatott, legnyilvánvalóbb helyen, Szendrei Janka forráskatalógusában egy fekete-fehér fotón, amelyhez mindössze a kivetítőn látható szűkszavú leírás csatlakozott. A Szendrei szekrény dossziéi között különös módon nincs meg az F 225 katalógusszámú töredék anyaga, így nem tudjuk, Szendrei Janka miképp gondolkodott a fragmentumról. A forrás őrzőhelyén, az OSZK Régi nyomtatványok tárában néhány hete módom nyílt az eredeti pergamen-fragmentum tanulmányozására. A zürichi származású Felix Hemmerlin vitairatát kötötték a pergamenbe, amely utólagos fekete tintával beírt margináliákkal van tele, és ugyanez a kéz az előzéklapon figyelmeztet, hogy a vitairat szerzőjét a tridenti zsinat betiltotta.

Az Inc. 387 jelzetű kötet pergamen borítója máig lefejtetlen, így csak az egyik oldala olvasható, és sem maculatúra, vagyis kötésből származó kísézőanyag, sem útbaigazító, a hordozókönyv tulajdonosára, a kötés helyére vonatkozó bejegyzést nem találtunk. Árulkodó ugyan-

akkor a töredék gyönyörű kottairása, a szöveg- és hangjegyírás összképe, de a neumaszerkezetek szoros analógiái is, amely jogosan veti fel a gyanút: a töredék mögött álló graduale a d antifonále párja lehet.

Ezután a keresgélés Szombathelyen őrzött töredékeknél járt eredménnyel: a Papp Ágnes által 2016 decemberében készített színes fotók között tűnt fel újra ez a kottakép két graduáléból származó fólión. A lefejtett fragmentumokat a Szendrei katalógus nem regisztrálja. A Szendrei-szekrény egyik dossziéjában viszont található egy harmadik szombathelyi Graduale-fotó is, a leírás szerint az Index Prothocolli Anni 1592 jelzetű iratsomó borítójáról, amely kétségtelenül ennek a graduálénak egy újabb része. Bár a kódextöredék elolvasása nehezen megy, mert a pergamenről a hangok részben lekoptak-kiestek, és a régi fekete-fehér felvétel is ront a helyzeten, a tartalom azért azonosítható (a tavaszi kántorböjti péntek-szombati miséjéből láthatók tételek). A kotta külalakja és elrendezése is egyértelművé teszi a párhuzamot az OSZK graduále-töredékével. Sajnos ezt a szombathelyi leletet Papp Ágnes 2016 decemberében már nem találta az őrzőhelyén, és a forrás azóta is ismeretlen helyen lappang, így a dossziéfotó egyelőre az utolsó dokumentációnk.

A graduále-töredéket korábban Szigeti Kilián még a helyén találta és belefoglalta a Vasi Szemlében 1962-ben megjelent *A magyar középkor zenei emlékei Szombathelyen* c. tanulmányába, majd átfogó művébe *A szombathelyi egyházmegye egyházi zenéjének története* címmel – Szendrei Janka feltehetően innen szerzett tudomást az adatról. Szigeti ezekben az írásokban egy másik graduále-töredékről is említést tesz: a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár V. szekrényének 48/E fasciculusában található 1734-es „Processus Liquidationis” iratsomó borítójáról, vagyis egyik színes fotónk eredetijéről, amelyről frissen megállapítható, hogy Graduale Strigoniensénk újabb, két részre szakadt darabja.

Szigeti Kilián a vasvári káptalan 14. századi graduáléjaként azonosítja a szombathelyi fragmentumokat, s szemléletmódja korrespondeál a középkori magyar forrásokról szóló első beszámolókkal, amelyek gyakran adatok híján is az őrzőhelyet, illetve annak közvetlen környezetét jelölték meg a liturgikus kódexek rendeltetési helyeként. Ma már óvatosabbnak kell lennünk ezekkel a meghatározásokkal. Ugyan logikusnak tűnhet a feltételezés, hogy a graduále provenienciája a Győri Püspökség alá tartozó egykori vasvári társaskáptalan, amely 1578-ban költözött Szombathelyre, mert a Szigetvárt elfoglaló törökkel szemben a Rába folyó nagyobb védelmet jelentett, de az azóta rendelkezésre álló bizonyítékok mindegyike cáfolja ezt a lehetőséget. A notáció a d antifonále kottaképének mása, a dallamok esztergomi variánsok, a kódexhez tartozó töredékek változatos őrzőhelyről kerültek elő.

A pergamen borítólapokba kötött egykori iratanyag sorsa, és Szombathelyre kerülésének módja viszont egyelőre homályos. Először tisztázni kellene, ha lehetséges, hogy az iratok vasvári hiteleshelyi dokumentumok voltak-e egyáltalán, ahogy Szigeti Kilián feltételezte. A véleményformálást, amellet, hogy ez a levéltári munka nem zenetörténész kompetenciája, nehezíti az a körülmény is, hogy a lefejtett töredékekhez tartozó eredeti iratokat kellene először azonosítani, vagy legalábbis nyomára bukkanni a lappangó borítóval fedett kötetnek. Egyelőre tehát csak kérdéseket-teóriákat fogalmazhatunk meg arról, hogy hogyan kerültek Szombathelyre a graduále-töredékekkel borított egykori kötetek. Lehetséges, hogy a szombathelyi egyházmegye 1777-es Mária Terézia általi alapításakor a központi Nagyszombat látta el dokumentumokkal az új szervezetet? Az első püspök, Szily János hozta őket Győrből? Vagy csak maga a borítóanyag, a tridenti rítus bevezetése után szétvágott graduále kódex egyes fóliói kerültek Szombathelyre, és itt rá a levéltári dokumentumokra? Mindezek tisztázásához további kutatásokra lesz szükség. Viszont máris korrekcióra szorul Szigeti datálása: a 14. században ugyanis még biztos nem írtak ilyen modern kottát sem Esztergomban, sem Győrben, sem Nagyszombatban: az első példánk erre az írásra graduálénk feltételezett párja, a d antifonále kottája a 15. sz. második feléből.

A szombathelyi töredékek még egy tétellel gyarapíthatók a színes fotóanyag alapján: az Egyházmegyei Könyvtár gyűjteménye őriz egy eddig ismeretlen graduále-borítólapot, amely nem visel jelzetet, és semmilyen utólagos bejegyzés sem olvasható rajta. Szigeti sem említi – nem tudjuk azt sem, hogy egykor milyen típusú dokumentumot kötöttek bele. A kottakép az egyetlen fogódzó, melynek vizsgálata egyértelműen Gradualénkhoz köti a fólió-részletet. A kottaképen kívül a liturgikus zenei tartalom vizsgálható még, és az szerencsére értékes információt közöl. A másik két szombathelyi töredékekkel szemben, amelyek a Temporale-kötet nagyjóti szakaszából valók és Szigeti Kilián szerint vasvári hiteleshelyi dokumentumokat védtek, jelzet nélküli szombathelyi pergamen töredékünk a Graduale Sanctorále részéből származik: a Szűzek közös miséi számára fenntartott kikottázott introitus-sorozat szerepel rajta. Rögtön feltűnt, hogy az OSZK Inc. 387 graduále-töredéke szintén commune-sorozatot közöl: közösségi gyűjteményt az egy vértanú szent közös miséi számára.

Ez a műfajspecifikus commune-elrendezés látható legújabbban feltárt leletünkün is, az Egyetemi Könyvtár ugyanebből a kódexből származó graduále-töredékén. A fólión a hitvallóról szóló introitus-gyűjtemény és a graduále-sorozat első darabjai szerepelnek. Ezek a gregorián éneksorozatok látványra szépek, homogén kottaképűek, érteni véljük, miért épp ezeket választották ki borítónak. Ugyanakkor nem lehet véletlen az az egybeesés, hogy a ma több őrzőhelyen található részeket szinte egymás utáni oldalakból vágták ki, mindez összefügghet a pergamen

egy helyen, egy időben történő felhasználásával. Elképzelhető tehát, hogy az OSZK, Egyetemi Könyvtár és a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár töredékét egyszerre metszették ki és ugyanott kötötték a hordozókönyvekre, feltételezhetően még Nagyszombatban.

Az Egyetemi Könyvtár lefejtett töredékéhez kapcsolódóan egyébként gazdag maculatúraanyag maradt fenn, és fontos új információt közöl számunkra az újra kötött Inc. 260 jelzetű egykori hordozókönyv. A maculatúrához tartozó 19 db töredezett papírlapon legalább négy kéz írását lehet elkülöníteni, latin, német és magyar nyelvűeket: zömmel sermók azonosíthatók, illetve az egyikben a Johannes Subaricz névbejegyzés található meg az 1636-os dátummal: ennek a személynek a felderítése sikerrel kecsegtetett, de végül sajnos kudarccal zárult. A rendkívül gazdagon jegyzetelt hordozókönyv-ősnymtatvány Petrus Hispanus filozófiai kommentárja, amelynek előzéklapján és első oldalán a felsőelefánti pálos kolostor könyvtárának neve silabilizálható ki. Az első lapon ismét szerepel a rövidített possessor-bejegyzés az 1730-as dátummal. Az abolíciót követően a pálos rend kitüntetett központjából, a Nagyszombattól mindössze 65 km-re fekvő Felsőelefánti rendházból 24 db ősnymtatvány érkezett az Egyetemi Könyvtárba, pontosabban ennyit láttak el felsőelefánti possessorbejegyzéssel, ahogy Knapp Évától megtudjuk. Hogy közvetlenül felsőelefántból jött-e ez a kötet pergamen borítójával együtt, vagy Nagyszombatban is megfordult valamikor, és talán ott került átkötésre a könyv, nem tudjuk, mindenestre a Nagyszombathoz közeli helyszín gyanút kelt.

Mielőtt rátérnénk a tanulságokra és a teóriákra, vessünk egy pillantást a töredékekről leolvasható műfaj szerinti commune-ciklusokra, amelyet a Bakócz Graduale tartalmával vetettünk egybe, s egyúttal megnéztük a dallamok kapcsolatát is. Míg a töredékek által képviselt graduále különálló commune sanctorum-részben közli a teljes dallamkészletet, a Bakócz Graduáléban egy hasonló félmegoldást találunk: a proprium sanctorum befejezése után itt egy műfajok szerinti incipites jegyzék szerepel a kódexben, amelynek egyes tételeinél fóliószám utal a helyre, ahol az adott énektétel teljes dallama található. Azt tapasztaltuk, hogy a fragmentumról leolvasható tételek sorrendje ehhez viszonyítva több ponton is eltér. Más commune-gyűjteményt előíró magyarországi miseforrást is bevontunk a vizsgálatba (Szepesi és Kolozsvári Graduale, Pozsonyi Missale, Eszt Miss Not1500), amely feltárta, szinte nincs két egyforma sorozat, kivéve az esztergomi nyomtatott misszále és a Bakócz Graduale sorrendjeit, amelyek tökéletes egyezést mutatnak. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy nem csak a magyar hagyományon, de még az esztergomi egyházmegyén belül sem volt szokatlan ekkora mértékű közlésbeli eltérés, s ugyanezt a bizonyos korlátok közötti felületi variálódást tapasztaltuk a fragmentumok dallamainak esetében is: lényegtelenebb, a dallam apró részleteit módosító eltéréseket láttunk a Bakócz Graduáléhoz képest.

Összegzés

A fentiek alapján bizonyosnak tűnik, hogy az öt graduále töredék ugyanahhoz az esztergomi egyházmegyes kódexhez tartozott egykor, amelyet a notáció minden elemre kiterjedő hasonlósága bizonyít, pl. az f kulcs rajza, amelynek pontelemét minden esetben középen metszi el a belső keretvonal. A töredékek d antifonáléhoz tartozása már kockázatosabb feltételezés, hiszen nincs két teljesen egyforma kódex, s az antifonále írása talán egy fokkal merevebbnek, szabványosabbnak mutatkozik, s ott kilenc sorosak a főliók, a graduáléban a c antifonáléhoz hasonlóan nyolc sorosak. A kottairómodor és a neumaszerkezetek ugyanakkor egyeznek, ez alapján megkockáztatjuk, hogy a műhely is azonos. A kérdés már csak az, kapcsolódhat-e ide a c antifonále valamiképp? A notációanalízis során egyre erősebbé vált a benyomásunk, hogy e kódexsorozatok létrejötte ugyanahhoz a másolóműhelyhez kapcsolódik. Bár Szendrei Janka az íráskép és írásszerkezetek terén a két antifonále különállóságát hangsúlyozta, ha alaposabban megvizsgáljuk a hangjelzést, érezhető a közösség mind a neumák megjelenítésében, mind tagolásának-kötésének módjában, amely a kötött elemek használatának tökéletesen megegyező stádiumára, azonos felkészültségű notátorokra utal. Vajon lehetséges-e azonos származási helyre gyanakodni, s ha igen, hol lehetett ez a helyszín? Egy nyugat-felsőmagyarországi, soknemzetiségű, fejlett íráskultúrájú kottairógárdát képzelhetünk el, amelynek tagjai alapvetően ugyanazt a hangjelzés-típust művelték, csak a keverék arányain alakítottak egyéni preferencia alapján, egyszer cseh, másszor magyar, harmadszor talán német elemeket hozva túlsúlyba.

Már rég a következtetések ingoványos talajára léptünk e gondolatmenettel, és még egy utolsó lépést bátorkodunk megtenni, vagy inkább együtt gondolkodásra invitálni. Képzeljük el ezt a műhelyt a 15. századi Nagyszombatban! Bár fénykorát 1543-tól élte, Nagyszombat az esztergomi egyházmegye harmadik legnagyobb központja, exempt plébánia egyúttal jelentős szabad királyi város, vásárváros, Anjou Nagy Lajos kedvelt tartózkodási helye, későbbi nyughelye volt. Első lakosai német kereskedők közül kerültek ki, s mint láttuk, még a 17. századi adatok is utalnak német nyelvű adminisztrációra, pl. utalhatunk a németül írt városi magisztrátusi számadáskönyvre, amelyet a c antifonále töredékébe kötöttek. A Magyarország vármegyéi és városai Borovszki Samu által szerkesztett monográfia-sorozatában a következők olvashatók a 15. századi Nagyszombatról, Marton József tollából:

„Ipari, kereskedelmi életének delelőjén állott a város, mikor 1432-ben egy vásár alkalmával a husziták megrohanták, kifosztották és fölgyújtották. E csapásból nehezen tudott kilábolni s úgy látszik, ez időtől fogva kezd a szláv elem beszüremelni, a német lakosság pedig fogyóban van.”

Ha hihetünk e soroknak, kódexeink keletkezésének időszakában, a 15. század közepétől vált jelentőssé a morva befolyás Nagyszombatban, s ez értelmezhető környezetbe helyezi a c kódex csehes írásmodorát. Ne feledjük, a zenei notáció identitást kifejező szerepe ebben a korban már nem volt annyira erőteljes, mint a 14. század eleji Esztergomban. A 15. századi liturgikus könyvkultúrát Magyarországon a külföldi megrendelések, a korszerű hazai díszkódexek jellemezték, a külföldi technikák átvétele, amelyek experimentális könyvkészítési módszerekhez vezethettek, pl. a hangjelzés területén. Ebből az időszakból gyakorlatilag nem találunk két egyforma neumakészletet a fennmaradt hazai forrásokban, az egyes elemek felcserélhetőnek tűnnek, hiszen az emblematikus esztergomi notáció már az enyészeté.

Az eredmények birtokában, azt gondolom, soha nem volt reményteljesebb új források felbukkanásába vetett hitünk, mint e sorozatok esetében. Joggal bízunk tehát a forrásanyag gyarapodásában, amely választ adhat kérdéseinkre, illetve várjuk a társtudományok művelőinek további érveit, adatait, gondolatait.